

YABANCILARIN GÖZÜYLE 19. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA TRABZON'DA KONSOLOSLUKLAR

Ayşegül KUŞ*

Öz

Tarihi geçmişli antik çağlara kadar uzanan konsolosluk müessesesi, Osmanlı Devleti'nin 15. yüzyıldan itibaren deniz ticaretindeki gelişmelerle kendini gösterir. Osmanlılar ticareti teşvik edip geliştirmek amacıyla yabancı devletlere kapitülasyonlar verilmesi sürecinde, bu devletlere Osmanlı ülkesinde konsolos bulundurma imtiyazı da verilir. Bu kapsamda, 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ile Ruslar Karadeniz'de serbest dolaşım hakkı elde etmiş ve akabinde Avusturya, İngiltere ve Fransa gibi güçlü Batılı devletler de benzer imtiyazlar elde etmişlerdir. Özellikle Rusya ve Fransa, Trabzon şehrinin ticari cazibesini daha önce fark etmiş ve İngiltere'ye nazaran daha erken bir dönemde kentte konsolosluk ağlarını oluşturmaya başlamışlardır. Özellikle 1829 Edirne Antlaşması ile Karadeniz limanlarının yabancı gemilerin ticaretine açılması ve İran'la olan eski ulaşım ağının tekrar canlanması şehri uluslararası ticaretin önemli bir merkezi haline getirmiştir. Böylece bölgeyle ticaret yapan devletler, kendi ülkelerinin birtakım siyasi ve ekonomik çıkarlarını korumak adına kentte konsolosluklar açmışlardır. Kentin bu artan cazibesi bölgeyi ziyaret eden seyyah ve araştırmacıların sayısında da bir artışa sebebiyet vermiştir. Konsolosluklar, Batılı seyyah ve araştırmacıların ekseriyetinin kente geldiklerinde temasa geçtikleri kurumlardır. Bu çalışma, 19. yüzyılın ikinci yarısında Trabzon'a gelen Batılı seyyah ve araştırmacıların kentte bulunan konsolosluklara dair bazı gözlem ve incelemelerine dayanmaktadır. Çalışmanın amacı, bu gezi notlarından yola çıkarak Osmanlı taşrasının önemli şehirlerinden Trabzon'da bulunan konsoloslukların şehrin siyasi, idari, sosyal ve ekonomik yaşamı üzerindeki etkilerini irdeleyerek anlamaya çalışmak ve böylece alan yazınına bazı katkılar yapmaktır.

Anahtar Sözcükler: Konsolosluk, Trabzon, Batılı seyyah ve araştırmacı, siyasi ve idari yapı, sosyo-ekonomik yapı

1.Giriş

Konsolos sözcüğü etimolojik olarak Latince *consul* sözcüğünden gelmektedir. Roma Devletinde *consul* (konsül) sivil ve asker yönetici anlamına gelmekteydi. Söz konusu kelimedenden türetilen konsolosluk sözcüğü nispeten yeni olsa da kurumunun tarihsel gelişimi antik çağa değin gerilere gider. Bu kurumun temelinde, büyük ölçüde ticaret, ticaretle ilgili hukuki süreçler, siyasi ve ekonomik ilişkiler yer alır.¹ Sözelimi Heredot, ilk konsolosluğun Eski Mısır'da firavun Amasis'in (MÖ.6.yy) hükümrانlığında, Yunan ve Mısır ticaretinin geliştirilmesi amacıyla Yunanlı yerleşimcilere, Mısır topraklarında tahsis edilen Nil Deltası'ndaki Naucratis kentinde kurulduğunu söyler.² Bu kurum, varlığını diplomatik, siyasi, ticari, adli ilişkiler ve deniz ticareti gibi farklı nedenlere borçludur. Bu

* Dr. Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, aysegulkus@hotmail.com

¹ Onur Kınılı, "19.Yüzyılda Amerika Birleşik Devletleri'nin İzmir'deki Konsolosluk Faaliyetleri", *Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2009, s.1

² Heredotus, *The History of Heredotus*, (ed.) Manuel Komroff, (çev.) George Rawlinson, New York: Tudor, 1928, s.144.

bakımdan ilk konsolosluklar, ülkeler ve bölgeler arası ticaretin gelişmesinde önemli rol oynamışlardır. Örneğin, M.Ö. ilk bin yıl içinde Yunan kent devletlerine atanan *proxenosların*³, kendisini hangi devlet atamışsa onun genel çıkarlarını korumaya çalıştıkları görülmektedir. Bu durum konsoloslukların ticaretin yanında, siyasi bir özellik de taşıdıklarını göstermektedir. Yine Roma Devleti'nin M.Ö. 242'de atadığı *praetor peregrinuslar*, yabancılar yahut yabancılar ile Romalılar arasındaki ihtilafları çözümlmek için atanmışlardır. M.S. 12 yüzyıla gelindiğinde, konsolos unvanı Bizans Devleti'nde faaliyet gösteren yarı özerk ticaret kolonilerinde ortaya çıkan bazı ihtilafları çözmek için atanan yönetici yargıçlar için kullanılmaya başlanmıştır. Dolayısıyla 12. yüzyıldan itibaren Cenova, Piza, Floransa ve Venedik gibi İtalyan şehir devletlerinin Suriye, Filistin, Mısır ve İstanbul'da bulundurdıkları *potestas* ve *bailoların* modern anlamda ilk konsoloslar olduklarını belirtmek gerekir.⁴ Bu İtalyan şehir devletlerinin deniz aşırı faaliyetleri özellikle Haçlı Seferleri sonrasında daha kurumsal bir nitelik kazanmıştır.

Osmanlı Devleti'nde konsolosluk kurumu, 15. yüzyıldan itibaren deniz ticaretindeki gelişmelerle kendini gösterir. Osmanlı ülkesinde ticareti teşvik edip geliştirmek amacıyla yabancı devletlere kapitülasyonlar verilmesi sürecinde, bu devletlere Osmanlı ülkesinde konsolos bulundurma imtiyazı da sağlanır.⁵ Nitekim 1580'de İngiltere'ye Trablus-Şam, Cezâyir, Tunus ve Trablusgarp'ta konsolos tayin etme ayrıcalığı verilir. 1583'te İskenderiye ve Suriye'de ilk konsoloslar göreve başlar.⁶ Konsolosların çalışma yetkilerinin ve imtiyazlarının 1610'dan itibaren iyice belirginleştiği görülmektedir.⁷ Batıda 16. yüzyıldan itibaren coğrafi keşiflerin hızlanmasıyla birlikte monarşiler güç kazanmaya başlamış, bu da beraberinde kentlerin gelişmesine, ticaretin ve üretimin artmasına yol açmıştır. Bunun bir sonucu olarak konsolosluk kurumları daha da önemli hale gelmiştir.

Bu kurumun gelişiminde ve evriminde, 18. yüzyılda sanayi devriminden sonra ortaya çıkan uluslararası rekabetin etkisine de değinmek gerekir. Bu

³ Philipson'a göre Yunan sitelerinin kendi aralarındaki ticaretle ve diğer sitelerdeki tebaaların haklarını korumak amacıyla Truva Savaşları'ndan itibaren tesis etmiş olduğu proksenos kurumu, konsolosluk kurumunun öncülüdür. Bu kelime "Ön" anlamına gelen "pro" ve yabancı anlamına gelen "ksenos" sözcüklerinden oluşmaktadır. Bu terim zamanla ticari, adli görevlerin yanı sıra kısmen siyasi temsil vazifesini de üstlenir oldu bkz. Kınlı, *a.g.t.*, s.13.

⁴ Uygur Kocabaşoğlu, *Majestelerinin Konsolosları* İngiliz Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğu'ndaki İngiliz Konsoloslukları (1580-1900), İstanbul: İletişim Yayınları, 2004, s.14-15.

⁵ Halil İnalıcık, "İmtiyâzât", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. XXII. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000, s. 242-252.

⁶ Mübahat Kütükoğlu, "Ahidnâmeler ve Ticaret Muâhedeleri", *Osmanlı*, C. III. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s. 329.

⁷ Celâl Erdönmez, "Tanzimat Devrinde İngiltere Konsoloslarının Kıbrıs'taki Faaliyetleri (1839-1856)", *Bilig*, S.58, Ankara 2013, s. 92.

etki 19. yüzyılda artarak devam etmiştir.⁸ 19. yüzyılın ilk yarısında, özellikle İngiltere ve Fransa arasında ekonomik rekabetin ivme kazanması, 1838 yılında Osmanlı Devleti ile imzalanan Balta Limanı Antlaşması ile İngiltere'nin elde ettiği birtakım ticari imtiyazlar, Osmanlı topraklarında konsolosluk kurumlarının daha da güçlenmesine yol açmıştır. Ayrıca konsolosluk ağının daha da güçlenmesinde Yunanistan'ın Osmanlı Devleti'nden koparak bağımsızlığını ilan etmesi, Kavalalı Mehmed Ali Paşa olayı, Rusya'nın Karadeniz'in güneyine doğru inerek genişleme politikası gibi kimi siyasi gelişmelerin de önemli olduğu söylenebilir. Zira bu siyasi gelişmeler, İngiltere ve Fransa'nın Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki çıkarları bakımından önemli dönüm noktaları idi.⁹ Özellikle İngiltere'nin, Osmanlı Devleti'ni 1838 Balta Limanı Antlaşması ile ticari ve iktisadi alanlarda kendi zeminine çekmeye başlaması yeni bir süreci tetiklemiş ve 1839 yılından itibaren Osmanlı Devleti'ni hukuk alanında da Düvel-i Muazzama denilen Avrupa devletlerinin tesirine açık hale getirmiştir. Dolayısıyla modern anlamıyla konsolosluk kurumunun, gelişim sürecini 19. yüzyılda kurumsal olarak tamamladığı ve anılan yüzyılda bu kurumların, Osmanlı Devleti'ndeki etki alanlarını genişletme eğilimi içinde hareket ettiği dikkat çekmektedir.¹⁰

Bu çalışma, 19. yüzyılın kendine özgü koşulları içinde uluslararası ticaretin merkezi haline gelen Osmanlı taşrasının önemli şehirlerinden biri olan Trabzon'u ziyaret eden Batılı seyyah ve araştırmacıların yabancı konsolosluklara dair gözlem ve izlenimlerine dayanmaktadır. Bu bakımdan çalışma içerisinde, kentte bulunan konsolosluklara dair gözlem ve izlenime dayanan veriler değerlendirmeye tabi tutulacak, diplomasinin önemli bir ayağı olan konsoloslukların söz konusu dönemde bölgede icra ettikleri görevler, sahip oldukları siyasi nüfuzlar, şehrin idari-siyasi ve sosyo-ekonomik yapısı içindeki işlevleri analiz edilecektir.

2. 19. Yüzyılda Trabzon'daki Yabancı Konsolosluklar

Trabzon, sahip olduğu jeo-stratejik konum itibarıyla Antik dönemlerden itibaren Anadolu'nun önemli yerleşim birimlerinden biri olmuştur. Zira kent doğudaki Kars'tan, güneydeki Diyarbakır ve Malatya'ya kadar Karadeniz'in güneydoğusunda yer alan tüm yerleşim yerleri için doğal bir merkez gibidir. Öte yandan Erzurum, Tebriz ve hatta Tahran'ın doğal limanıdır.¹¹ Şehir, Anadolu ölçeğinde önemli bir yerleşim birimi olması nedeniyle, tarihsel süreç içe-

⁸ Özgür Yılmaz, "Sinop Fransız Konsolosu Pascal Fourcade'in 1806 Yılı Amasya, Lâdik ve Vezirköprü Ziyaretleri, III, *Uluslararası Geçmişten Günümüze Merzifon ve Amasya Yöresine Sempozyumu Bildiri Kitabı (08-10 Ekim 2015)*, Ankara: Edge Yayıncılık, s. 149.

⁹ Uygur Kocabaşoğlu, "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında İngiliz Konsolosluklarının Siyasal Etkinlikleri", (içinde) *Çağdaş Türk Diplomasisi 200 Yıllık Süreç*, Ankara: TTK, 1999, s. 18.

¹⁰ Erdönmez, *a.g.m.*, s. 92.

¹¹ A. Üner Turgay, "Trabzon", *Doğu Akdeniz'de Liman Kentleri*, (çev.) Gül Çağalı Güven, (ed.) Ç. Keyder, Y. E. Özveren, D. Quatert, İstanbul 1994, s. 48.

risinde i zaman zaman uluslararası boyutta önem kazanmıştır. Bu bağlamda, 18. ve 19. yüzyılların şehrin uluslararası önem kazanması bakımından bir hayli önemli bir zaman kesiti olduğu anlaşılmaktadır. 19. yüzyılın başında Trabzon, Karadeniz yoluyla yapılan uluslararası ticaretin önemli merkezlerinden biri olarak ön plana çıkmıştır.¹² Bu bağlamda, 1774 yılında Rusya ile imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması Trabzon için yeni bir dönemin başlangıcı olmuş ve bu antlaşma ile Rus gemilerine Karadeniz'de ticaret yapma hakkı tanınmıştır. Bununla birlikte, Rusya bu antlaşma ile Fransa ve İngiltere'nin uzun bir süreç içinde elde etmiş oldukları imtiyazları bir anda elde etmiş oluyordu. Aslında Osmanlı Devleti, Rusya'nın bir anda elde ettiği bu imtiyazlardan rahatsızlık duymuş ve Rusya ile 1779'ta Aynalı Kavak Tenkihnamesi'ni imzalamıştır. Fakat Osmanlı Devleti, Rusya ile 1783'te 81 maddeden oluşan bir ticaret antlaşması imza ederek, Rusya'nın Karadeniz'de elde ettiği ticari hakları teyit etmek zorunda kalmıştır. Böylece Osmanlı Devleti'nin Karadeniz'deki tekeline de bir son verilmiştir. Bu durum Rusya ile de sınırlı kalmamış ve benzer imtiyazlar 1784'te Avusturya'ya, 1799'da İngiltere'ye ve 1802 yılında ise Fransa'ya verilerek Karadeniz uluslararası ticaretin gerçekleştiği bir deniz haline gelmiştir.¹³ Ayrıca Trabzon Limanı üzerinden Trabzon-Erzurum-Tebriz yolunun önem kazanmasında İngilizlerin İran transit ticaretine yönelik olarak daha kısa bir güzergâh arayışı da kentin ekonomik bakımdan Batılı devletler için cazibesini arttıran başka bir etkeni. Söz gelimi, 1812 yılında Hindistan Kumpanyası'nın (East India Company) İran ipeğinin Buşir yerine Trabzon'dan gemiye yüklenmesinin kara nakliye ücretini % 2,5'ten % 1'e indireceği ve Trabzon-İngiltere deniz nakliye ücretinin Buşir-İngiltere istikametinden daha ucuz olacağı Sir Gore Ouseley tarafından altı çizilmişti. Ancak bu planlar 1830'lara gelinceye kadar hayata geçirilemedi.¹⁴

Söz konusu ülkelere verilen kimi ticari imtiyazlar, 18 yüzyılın sonlarından itibaren bölgede ticareti canlandırmış ve 1829 Edirne Antlaşması ile birlikte bu ticaret hacmi daha da artış göstermeye başlamıştır. Dolayısıyla Avrupalı devletlere ait olan ticaret filolarının Karadeniz'e girişi serbestleşerek İran'la olan eski ulaşım ağı tekrar canlanınca, Trabzon şehri uluslararası bir ticari merkez olarak ön plana çıkmıştır. Bu doğrultuda, örneğin, Karadeniz'de İngilizlerin gerisinde olmak istemeyen Fransız hariciyesi, Galip Efendi ile Talleyrand arasında 25 Haziran 1802'de imzalanan Türk-Fransız Barış Antlaşması ile Karadeniz'de ticaret yapma hakkı kazandı. Bu antlaşmanın ikinci maddesi ile Karadeniz'de serbestçe ticaret hakkı kazanan Fransa üçüncü madde ile de bu ticaretin koruyucu ve uygulayıcıları olarak gerekli gördüğü yerlere görevli-

¹² İsmail H. Demircioğlu, "Alfred Billiotti'nin Raporuna Göre 19. Yüzyılın İkinci Yarısında Trabzon'daki Konsolosların Yıllık Gelirleri", *Atatürk Dergisi*, C.4, 2004, s. 95.

¹³ Turgay, "Trabzon", s. 47.

¹⁴ Charles Issawi, "The Tabriz-Trabzon Trade 1830-1900: Rise and Decline of a Route", *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 1, 1970, s. 19.

ler veya ticari komiserlikler kurma hakkı kazanıyordu. Dolayısıyla 19. yüzyılın hemen başında Fransız konsolosluklarının tesis edilmesi için de gerekli zemin hazırlanmış oldu.¹⁵ Daha sonraki yıllarda ise dönemin en güçlü devletlerinden biri olan İngiltere, İran ile yaptığı ithalat ve ihracatta daha ucuz bir güzergâh arayışı içinde olduğundan, eski Trabzon-İran ticaret yolunun yeniden canlandırılmasının gerekliliği üzerinde görüşler beyan etmeye başlamıştır.¹⁶ Kentin ortaya çıkan birtakım siyasi ve ekonomik gelişmelerin neticesinde 19. yüzyılın başlarından itibaren önem kazanması, bölgede ekonomik çıkarları olan kimi Batılı devletlerin siyasi ve ekonomik çıkarlarını korumak için Trabzon'da konsolosluklar açmasına neden olmuştur. Böylece eski dönemlerde ana misyonu ticaret ve bununla ilgili konular olan konsoloslar, temsilcisi oldukları ülkelerin politikaların takipçisi olarak siyasi, ticari ve adli olmak üzere üç alanda hizmet veren bir nitelik kazanmaya başlamıştır.¹⁷

Trabzon'da ilk olarak hangi konsoloslukların kurulduğuna dair farklı görüşler bulunmaktadır. Örneğin, bölge üzerine yaptığı çalışmalarıyla bilinen Stefanos Yerasimos konuyla ilgili olarak bir makalesinde, İran ticareti ile yakından ilgilenen Fransızların Napolyon döneminde, kentin ticari önemini fark ederek 1801 yılında Dupré'yi yabancı konsolosların ilki olarak Trabzon'da görevlendirdiğini belirtir.¹⁸ Ancak Meeker 19. yüzyılda Karadeniz'in kıyı bölgesinde Fransız konsoloslar bulunduğunu ve Trabzon'daki ilk konsolosun 1803 yılında göreve başlayan Dupré olduğunu söyler.¹⁹ Yine bölge üzerine yaptığı önemli çalışmalarıyla tanınan Turgay, 1805 yılında bölgede bulunan tek konsolosluğun Rus Konsolosluğu olduğundan söz eder.²⁰ Köse'nin çalışmasında ise Rusların 1785'te Sinop'ta bir konsolos tayin etmiş oldukları belirtilmektedir.²¹ Yılmaz, hem Yerasimos'un hem de Turgay'ın görüşlerine karşı çıkar. Yılmaz'a göre, 1805 yılında Trabzon'a gelen seyyah ve araştırmacı Jaubert, kendisinin Fransız Konsolosu ile görüşüğünü söyler. Bu nedenle Yılmaz, şehirdeki tek konsolosluğun Rus Konsolosluğu olamayacağını altını çizer. Ancak kendi tespitlerine göre Karadeniz'de serbest ticaret yapma hakkını elde eden ilk ülke Rusya olduğu için bölgede ilk konsolosluğun da bu devlet tarafından kurulmuş olabileceğini ileri sürer. Ayrıca Yılmaz'a göre bazı kaynakların ileri sürdüğünün aksine Rusya bunu daha erken bir tarihte gerçekleştirmiştir.²²

¹⁵ Özgür Yılmaz, "Victor Fontanier'in Trabzon Konsolosluğu (1830-1832)", *OTAM*, 35/Bahar 2014, s.157.

¹⁶ Mübühath Kütükoğlu, "XIX Yüzyılda Trabzon Ticareti", *Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Bildirileri, Ekim 1986*, Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, 1988, s. 97-133.

¹⁷ M. Tayyib Gökbiçgin, "Konsolos", İ.A., C.6, İstanbul: M.E.B, 1985, s.836-840.

¹⁸ Stefanos Yerasimos, "19. Yüzyılda Trabzon Rum Cemaati", *Bir Tutkudur Trabzon*, (çev.) İsmet Akça-Didem Danış, (haz.) İ. G. Kayaoğlu, Ö. Ciravoğlu, C. Akalın, İstanbul: YKY, 1997, s.285.

¹⁹ Micheal M. Meeker, İmparatorluktan Gelen *Bir Ulus, Türk Modernitesi ve Doğu Karadeniz'de Osmanlı Mirası*, (çev.) Tutku Vardağlı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005, s. 204.

²⁰ Turgay, "Trabzon", s.47.

²¹ Osman Köse, *1774 Küçük Kaynarca Antlaşması*, Ankara: TTK, 2006, s.194-195.

²² Özgür Yılmaz, *Batılı Seyyahlara Göre Trabzon*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler

Ancak Yılmaz tarafından Fransız arşiv belgelerine dayanan ve 2016'da kaleme alınan bir başka çalışmada, Dupré'nin Trabzon'a geldiği sırada şehirde başka bir konsolos olmadığı belirtilmektedir. Ancak Fransız asıllı bir tüccar olan Roubaud'un 1804'te kente gelerek Rusların lehine ancak Fransızların aleyhine olacak şekilde kentte birtakım faaliyetlere girmesi Dupré'nin tedirgin olmasına ve ondan bir Rus ajanı olduğu yönünde şüphelenmesine sebebiyet vermiştir. İlerleyen süreç içerisinde ise onun bu şüphelerinin yersiz olmadığı ortaya çıkacaktır. Zira Dupré'nin tabiriyle "maskesini çıkaran düşman" olan Roubaud "Trabzon'daki faaliyetlerinin ödülünü" Rus konsolosluğuna olarak tayin edilmekle aldı. Rus bandırası taşıyan bir gemi Temmuz 1806'da konsolosluğun açılması için gerekli beratı, bayrağı ve bayrak direğini Trabzon'a getirdi. Bu gelişme ayrıca Trabzon'da mütesellim ve kadıyı da oldukça şaşırttı. Hatta Trabzon kadısı, konsolosluğun kuruluşunu gösteren fermandaki isim farklılığını ileri sürerek bu belgeyi kaydetmeyi reddetti ve mütesellim Rus bayrağının konsolosluğa dikilmesine izin vermeyerek konuyu bir ulak ile Yusuf Paşa'ya ilettilti. Bununla birlikte Roubaud'nun ev inşaatını durdurduğu gibi onu yıkmak için Yusuf Paşa'dan da onay istedi. Dupré'ye göre bu gelişme en çok Trabzon'da Rus bayrağının dalgalanmasını görmek isteyen Rumları hayal kırıklığına uğratmıştı.²³ Dolayısıyla, arşiv belgelerine dayalı olarak verilen bu bilgilerden Dupré'nin 1803 yılında Trabzon'da görev yaptığı esnada şehirde başka bir konsolos olmadığı ve Rus konsolosluğunun ise Yerasimos ve Üner gibi araştırmacıların iddia ettiklerinin aksine, Fransızlardan 3 yıl sonra yani 1806 yılında açıldığı anlaşılmaktadır. Zira Napolyon'un Mısır Seferi nedeniyle Osmanlı-Fransız ilişkileri bozulunca, bunun bir sonucu olarak Mısır'daki işgal döneminde (1798-1802) iki ülke arasındaki siyasi ilişkiler askıya alındığı gibi Osmanlı-Fransız ticareti de durma noktasına gelmiş ve Mısır'ın boşaltılmasından sonra Fransızların en önemli amacı Osmanlı ülkesindeki eski ayrıcalıklarının yeniden kazanmak olmuştu. Ayrıca, Fransa'nın güçlü bir Rusya ve İngiltere'ye karşı her zaman Osmanlı Devleti'ne ihtiyacı vardı. Aynı şekilde, Osmanlı Devleti de oldukça değişkenlik gösteren bu siyasi ortamda, Fransa ile bozulan ilişkileri yeniden düzeltmeye yönelik bir politika izlemeye çalışıyordu. Bu politika çerçevesinde Osmanlı hükümeti, Fransa'nın Karadeniz'de ticaret yapmak için uzun zamandan beri dile getirdiği talebin kabul edilmesine karar verdi. Zira bu hak İngiltere'ye de Fransızlara karşı Osmanlı-İngiliz ittifakının bir sonucu olarak verilmişti.²⁴ Böylece Fransız hükümeti, Güney Karadeniz limanlarında kuracağı konsolosluk veya ticari komiserlik ağının merkezi olarak Sinop'u seçti. Bu doğrultuda Pascal Fourcade Sinop'a genel komiser olarak tayin edildi. Bu komiserliğin alt birimi olarak Ereğli'de ve Trabzon'da birer alt komiserlik kuruldu. Louis Allier, Ereğ-

Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon 2006, s. 147.

²³ Özgür Yılmaz, "Trabzon'da Fransız Varlığının İlk Dönemleri: Pierre Jarôme Dupré'nin Trabzon Konsolosluğu (1803-1820)", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 21, 2016, s. 106.

²⁴ Yılmaz, "Victor Fontanier'in Trabzon Konsolosluğu", s. 156-157.

li'de, Trabzon'da ise Pierre Dupré yardımcı komiser olarak bu şehirlerdeki ilk Fransız diplomatik temsilcileri oldular. 1802'nin sonlarında Büyükelçi Brune ile Toulon'dan yola çıkan bu üç konsolos, 6 Ocak'ta İstanbul'a ulaştı. Fakat bu üç görevlinin görev yerlerine gidebilmeleri için 1803 sonbaharını beklemeleri gerekecekti. Allier 13 Ekim'de Ereğli'ye; Dupré de²⁵ Eylül'ün sonlarında İstanbul'dan hareketle Ekim'in ortalarına doğru Trabzon'a ulaştı.²⁶ Dolayısıyla Fransız arşiv belgelerine yansıdığı kadarıyla, diğer ileri sürülen görüşlerin aksine Trabzon'daki Fransız konsolosluğunun 1803 yılında açıldığı anlaşılmaktadır.

Fransız ve Rus konsolosluklarının yanı sıra 19. yüzyılın ilk yarısında Trabzon'da bulunan bir diğer konsolosluk ise Sardunya konsolosluğu idi. Fransız arşiv belgelerine yansıdığı kadarıyla, Gherzi 24 Temmuz 1827'de uzun bir müddet Trabzon'da kalacak olan Cenevizli bir ticarethanenin sahibi olarak Trabzon'a gelmişti. Fransız konsolos vekili Beucher, Gherzi'nin kendisini Sardunya konsolosu olarak tanıttığını; fakat Sardunya ile tuz ticareti yapan bu müteşebbisin elinde atandığına dair ne bir berat ne de bir ferman olduğunu belirtir. Fakat Gherzi'nin Sardunya konsolosu olarak tayin edildiğini gösteren beratta, bu konsolosun daha önce Trabzon iskelesinde konsolos vekili olarak tayin edildiğinin belirtilmesi, Beucher'nin Gherzi hakkındaki yorumlarına karşın daha sonra resmi bir sıfat ile Trabzon'da görev yapmaya başladığını göstermektedir. Bir diğer konsolosluk da dolayısıyla Gherzi'nin hem Brant hem de Fontanier'den önce Trabzon'da konsolosluk görevine başladığı görülmektedir.²⁷ Bu nedenle, Fransa ve Rusya'dan sonra Trabzon'daki üçüncü konsolosluğun Sardunya konsolosluğu olduğu dikkat çekmektedir.

Fransa ve Rusya'nın bölgeyle ilgilenmesi, bölgedeki siyasi ve ekonomik gelişmeleri yakından takip eden İngilizlerin gözünden de kaçmamıştır. Onlar da İran ile olan ticaretlerinde daha kârlı olduklarını gördükleri Trabzon-Erzurum yolunu kullanmaya karar vererek 1830 yılında Trabzon'da bir konsolosluk kurarlar. İlk İngiliz konsolosu da James Brant olur. Böylece Karadeniz üze-

²⁵ Dupré'nin 1803-1820 yılları arasında Trabzon'da Fransa adına konsolos olarak görev yapmıştır. 19. yüzyılın hemen başında Trabzon'da görev yapan bu konsolosun misyonu ve kentte yaptığı etkinliklere dair daha detaylı bilgi için bkz. Yılmaz, "Trabzon'da Fransız Varlığının İlk Dönemleri: Pierre Jarôme Dupré'nin Trabzon Konsolosluğu (1803-1820)", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 21, 2016, s. 87-120. 1811'de konsolos rütbesine yükseltelen Dupré 1820'ye kadar Trabzon'da gelişen iç ve dış olaylar hakkında Fransız hariciyesi için önemli bir bilgi kaynağı oldu. 1820-1822 arasında ise konsolosluk boş kaldı ve konsolosluk işleri tercüman Laperre tarafından yürütüldü. Aralık 1822'de, daha önce Napoli ve Preveza'da konsolosluk yapan Pierre Dubouchet Saint-Andre konsolosluğa getirildi ve bu görevi 25 Eylül 1825 tarihine kadar sürdürdü. Saint-Andre'in Trabzon'daki yaklaşık üç yıllık ikametinin amacı Fransa'nın İran ile olan ticaretini geliştirmektir. Saint-Andre'in 1825 yılında Trabzon'u terk etmesinden sonra konsolosluk, 1825-1827 yılları arasında Beucher'nin birkaç ay da Vidal'in vekâletiyle açık kalsa da 1827'de kapatıldı. Konsolosluğun bu durumu Fontanier'in tayin edileceği 1830'a kadar devam etti bkz. Yılmaz, "Victor Fontanier'in Trabzon Konsolosluğu", s. 158.

²⁶ Yılmaz, "Victor Fontanier'in Trabzon Konsolosluğu (1830-1832)", s. 157.

²⁷ Yılmaz, "Victor Fontanier'in Trabzon Konsolosluğu (1830-1832)", s. 170.

rinden sıcak denizlere inmek isteyen Rusya, Hindistan yolunun kendi çıkarları açısından önemli gören İngiltere ve Yakınoğudaki çıkarlarını gözeterek Fransa birer konsolosluk açarak bölgedeki siyasi ve ekonomik çıkarlarını korumaya ve genişletmeye çalışmıştır.²⁸ İngilizlerin ortaya koyduğu kimi ticari faaliyetler İranlı tüccarların ve James Brant'ın göstermiş oldukları büyük gayretler neticesinde yavaş yavaş gerçekleşmeye başladı. Bu bağlamda ilk olarak 1826'da Sittikh Han adında İranlı bir tüccar Trabzon, Erzurum ve Tebriz'de satılmak üzere İngiliz malları getirtti. Fakat bundan daha da önemlisi James Brant'ın kiraladığı bir gemi de Trabzon'a gelmişti. James Brant'ın Londra firmalar, İstanbul ve İzmir'deki İngiliz tüccarlar ile bağlantıları olan birisiydi. Bu gelişmeler Trabzon üzerinden İran'a yönelik bir transit ticaretin yapılabileceğini ortaya koyması bakımından da önemliydi.²⁹

Bunların yanı sıra, vilayet merkezi olan Trabzon'da Avusturya, Almanya, İtalya, Belçika, İspanya ve Yunanistan gibi devletlerin de konsoloslukları bulunmaktaydı. Rus, Fransız ve İngiliz konsoloslukların yanında bir diğer önemli konsolosluk da İran konsolosluğuydu.³⁰ Ve bu kişiler bölgenin sosyal, siyasi bu konsolosluklarda görev yapan konsolosların sorumlu oldukları belli bir bölge bulunmakta ve bu bölgenin sosyal, siyasi, ekonomik ve idari yapısına dair bilgi edinerek raporlar kaleme almaktaydılar. Bu konsoloslar arasında İngiltere'nin Trabzon'da görevlendirdiği ilk İngiliz konsolosu olan James Brant yer alır.³¹ Bölgede görev yapan bir diğer İngiliz konsolos da yöre üzerine önemli raporlar kaleme alan, bölgeyi daha yakından tanımak ve ayrıntılı bilgiler elde etmek için Trabzon ve çevresine seyahat eden William Gifford Palgrave'dir. Bölgedeki gelişmeleri yakından izleyen Fransa'nın Trabzon konsolosu Fontainer de bölgeye iki gezi yapmış ve bölgeye dair izlenimlerini ve gözlemlerini detaylı bir şekilde kayıt altına almıştır.³² Dolayısıyla konsoloslukların Osmanlı-Avrupa arasındaki

²⁸ Yılmaz, *a.g.t.*, s. 148.

²⁹ Yılmaz, "Victor Fontanier'in Trabzon Konsolosluğu (1830-1832)", s.173.

³⁰ Özgür Yılmaz, "Karadeniz'in Uluslararası Ticarete Açılması ve Trabzon", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2 (7), 2009, s. 378.

³¹ 19. yüzyılın başlarından itibaren Sanayi Devrimi ile uluslararası platformda büyük bir güç kazanmaya başlayan İngiltere, Osmanlı nezdinde artan siyasi etkinliği ve merkantilist ekonomik politikaların yerini liberalizmin almasıyla birlikte, İngiliz konsolosluk ağının doğrudan hükümet tarafından ele alınması gereken bir konu olduğu üzerinde yoğunlaştı bkz. Kocabaşoğlu, *a.g.e.*, s.28, 41. Ayrıca Trabzon'da konsolos olarak görev yaptıkları sırada bazı keşif gezilerine çıkan konsoloslar için bkz. James Brant, "Journey Through A Part of Armenia and Asia Minor in the Year 1835", *JRGS*, 6, 1836, s. 187-223.

³² William Gifford Palgrave, "A Tour North-Eastern Anatolia", *Proceeding of the Royal Geographical Society*, 16, 1872, s. 222-224; V. Fontanier, *Voyages en Orient, entrepris par ordre du gouvernement français de l'année 1821 à l'année 1829*, Paris: Librairie Universelle, 1829; V. Fontanier, *Voyages en Orient, entrepris par ordre du gouvernement français de 1830 à 1833, deuxième voyage en Anatolie*, 1834 à 1833, *deuxième voyage en Anatolie*, Paris: Librairie de Dumont, 1834. 1822 ve 1829 yılları arasında Fransız hükümetinin emriyle Doğu'da ilk seyahatine çıktı. Bu ilk seyahatinde Fontanier İstanbul'dan Odesa'ya ve oradan da Rusya'nın Kafkas eyaletlerinden Bakü'ye geçti. Bakü'den İran'a giderek Erivan ve Nahcivan'ı ziyaret etti. Hamedan yoluyla Bağdat'a giden Fontanier Basra Körfezi'ne kadar gitti. Daha sonra Gürcistan'a

ilişkilerin yeni bir dönemece girdiği ve devletin dış dünya ile bütünleşme sürecinde karşımıza çıkan önemli kurumlardan biri olduğu söylenebilir. Elbette yabancı devletler açısından Trabzon'da konsolosluk açmak, kent in onlar açısından taşıdığı önem göz önüne alındığında, her zaman öncelikli olmuştur. Ancak bölgeye olan yabancı ilgisi, yalnızca Trabzon'la sınırlı kalmamıştır. Trabzon merkez olmak üzere yabancı devletler Güney Karadeniz limanlarında yer alan sahil şehirlerinde de yabancı temsilcilikler açmışlardır. Açılan bu temsilcilikler genel olarak konsolos, konsolos yardımcılığı veya konsolosluk memurluğu şeklinde olmuştur.³³ Bu bağlamda, diğer devletlerin yabancı temsilcilikler açma yönünde gösterdikleri gayret ve çalışmaları yakından takip eden Fransa'nın bölgede ciddi çalışmalar yaptığı görülmektedir.³⁴

19. yüzyılın hemen öncesinde ve sonrasında bölgede yaşanan önemli gelişmelere paralel olarak açılan bu kurumların, bölgenin sosyal, siyasi, ekonomik ve idari yapısı üzerinde bir takım etkiler yarattığını, seyyahların gezi notlarına yansıyan bilgilerden takip etmek mümkündür. Şöyle ki; bu temsilciliklere atanan konsoloslar yahut konsolos yardımcıları, ülkelerinin kimi menfaatlerini koruma ve gözetme amacıyla, buldukları yer in yerel yöneticileri ile aralarında karşılıklı anlayışa dayanan bir ilişki kurma arzusunda olmuşlardır. Böylece, şehrin üst sosyal tabakasında yer alarak, önemli konumdaki devlet görevlileri ile yakın bir ilişki kurmuşlardır. Bu şekilde buldukları bölgede halkla ilişkilerden çok bürokratik unsurlarla muhatap olmuşlardır.³⁵ Dolayısıyla konsolosluklar, bölgeyi ziyaret eden seyyah ve araştırmacılar açısından ilk olarak temasa geçecekleri kurumlar olma özelliği taşımaktaydı. Seyyahların gelmiş oldukları ülkelerin konsolosları onlara hiç tanımadıkları bir yerde kalınacak yer bulmak yahut bizzat onları kendileri misafir etmek gibi hizmetler sağlamaktaydılar. Ayrıca pek çoğu için, onları bölgede uygulanan zorunlu karantinadan kurtaran, şehrin üst düzey idarecileri ile temasa geçmelerine yardımcı olan ve en önemlisi de onlar için her konuda bilgi sağlayan kaynak vazifesi görüyorlardı.³⁶ Bu nedenle, bölgeye gelen seyyah ve araştırmacıların gezi notlarında

gelerek Güri el ve Mingrely'a'yı ziyaret etti. İstanbul'a dönmeden önce Doğu Karadeniz sahilini, o zamana kadar çok az seyyahın takip ettiği bir güzergâhtan takip ederek gezdi. İşte bundan dolayı Fontanier'in 1822-1829 yılları arasındaki gezilerini anlattığı ilk seyahatnamesi aslında onun ilerde konsolos olarak bulunacağı Trabzon ve çevresi hakkındaki ilk gözlemlerini yansıması ve sadece Trabzon-Erzurum güzergâhını değil, pek az seyyahın tercih ettiği Trabzon'un doğu tarafını da anlatması bakımından oldukça önemlidir bkz. Yılmaz, "Victor Fontanier'in Trabzon Konsolosluğu", s.159. Fontanier'in bu seyahatnamesi Yılmaz tarafından Fransızcadan Türkçeye çevrilmiştir bkz. V. Fontanier, *Doğuya Seyahat Bir Fransız Konsolosunun Gözüyle 1830'ların Trabzon'undan Siyaset ve Toplum*, (çev.) Özgür Yılmaz, İstanbul: Heyamola Yayınları, 2015.

³³ Özgür Yılmaz, "Samsun'da Fransız Konsolosluğu'nun Kurulması ve Fransız Arşiv Belgelerine Göre Şehrin Durumu (1840-1870)", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S. 16, 2014, s. 63.

³⁴ Bu konuda daha detaylı bilgi için bkz. Yılmaz "Samsun'da Fransız Konsolosluğu'nun Kurulması", s. 57-84.

³⁵ Michael E. Meeker, *İmparatorluktan Gelen Bir Ulus Türk Modernitesi ve Doğu Karadeniz'de Osmanlı Mirası*, (çev.) Tutku Vardağlı, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005, s. 251.

³⁶ Osmanlı topraklarında bulunan konsolosların görevleri hakkında bkz. Kocabaşoğlu, a.g.e.

bu konsolosluk ve konsolosluk görevlilerine dair yansıyan önemli bilgiler bulunmaktadır. Ancak yüzyılın ilk yarısında kaleme alınan seyahatnamelerde genel olarak seyyah ve araştırmacıların kentte bulunan bu konsolosluklara dair daha yüzeysel olarak nitelendirebilecek bilgiler verdiği görülmektedir. Pek çoğu bölgeye geldiklerinde ilk olarak bu konsoloslarla temasa geçmelerine rağmen, bu konsolosların kendi aralarındaki yerel halkla ve idarecilerle olan ilişkileri hakkında okuyucuya detaylı bilgi vermedikleri söylenebilir. Örneğin, Trabzon'da uzun süre ikamet eden ve kente dair oldukça detaylı bilgiler veren Fallmerayer bile, sadece bu konsoloslukların kentin hangi kısmında bulunduğunu, hangi ülkeye ait olduklarını ve burada görev yapan konsolosların adını zikretmekle yetinir.³⁷ Fakat 19. yüzyılın ikinci yarısının hemen öncesinde bölgede bulunan Wagner gibi bazı seyyahlar, bu konuda daha ayrıntılı bilgiler verir. Dolayısıyla seyyahların gezi notlarında, bölgede kendi ülkelerinin çıkarlarının birer temsilcisi olan bu konsolosların onlar tarafından nasıl algılanıp değerlendirildiklerine dair bir fikir sahibi olmamıza yardımcı olabilecek önemli bazı bilgiler bulmak mümkündür.

3. Batılı Seyyah ve Araştırmacıların Konsolosluklara Dair İzlenimleri

1843 yılında kenti ziyaret eden Wagner, Trabzon şehrini bir dereceye kadar Rusya'nın nüfuz ve etkisinin ötesinde bulunan tek şehir ve Kafkaslarda olan bitenlerle ve askeri harekâtlar hakkında doğru istihbarat elde edilebilecek en uygun yer olarak tasvir eder. Akabinde ise, kentte bulunan konsolosluklar hakkında bilgi verir. Ona göre, şehirde bulunan konsolosların hemen hepsi, özellikle de İngiliz konsolos, kendilerini, ülkelerinin çıkarlarına hizmet edecek her türlü bilgi edinme işine adanmışlardır. Wagner, İngiltere'nin Rusya izin vermediği için Kafkasya'nın herhangi bir noktasında ve Tiflis de dâhil olmak üzere, hiçbir yerde konsolosluk açmasına izin vermediğini vurgular. Hatta İngilizler tarafından Kafkaslara istihbarat toplamak için yapılan seyahatler Rusya'nın İngiltere'ye karşı olan güvensizliğini ve şüphelerini daha da arttırmıştır. Seyyah, bir dereceye kadar İngiltere'nin, Türkler tarafından tüm Rus karşıtı unsurlarla birlikte koruyucu bir güç olarak görüldüğünü belirtir.³⁸ Gerçekten de, 1850'lilerin başından itibaren, Osmanlı Devleti'ndeki İngiliz varlığı, her anlamda ciddi bir artış göstermişti. Bu artışın sebepleri arasında İngilizlerin Osmanlı Devleti ile birlikte savaşa katılması, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün korunmasının İngiliz dış politikasının öncelikleri arasında yer

s.198.

³⁷ J. P. Falmerayer, *Doğu'dan Fragmanlar*, (çev.) Hüseyin Salihoğlu, Ankara: İmge Kitapevi, 2002, s. 61.

³⁸ Moritz Wagner, *Travels in Persia, Georgia, and Koordistan, With Sketches of and the Caucasus, Vol.II*, London: Hurst and Blackett, 1856, s. 277-278.

alması, 1854'te başlayan dış borçlanma, Paris Kongresi ile Osmanlı reformlarının gözcülüğünü işini kendisine görev olarak üstlenmesi sayılabilir. Bunun sonucunda İngiliz himayesini elde eden Osmanlı uyruklu gayrimüslimlerin sayısında ciddi bir artış olması, elbette 1850 sonrası bölgede cereyan edecek birtakım gelişmelerde de rol oynayacaktır.³⁹ Devam eden satırlarda seyyah, kentte bulunan diğer konsolosluklar hakkında da bilgi aktarır. O, Fransa'nın rakip olmasına rağmen bölgede nadir, Avusturya'nın ise konuşma konusu edilebilecek kadar bir etkisinin dahi olmadığını altını çizer. Wagner, kentte bulunan Rus konsolosunun sahip olduğu nüfuz ve etkiyi ise oldukça ayrıntılı bir şekilde anlatır. Aslında Ceneviz asıllı olan Rus konsolosunun kentteki en etkili ve nüfuzlu konsolos olduğunu ileri sürer. Wagner, diğer seyyahlardan farklı olarak okuyucuya Rus konsolosunun yerel idarecilerle kurduğu ilişki hakkında da bilgi verir. Ona göre, Rus konsolosu üst düzey memurlarla iyi ilişkileri korumak, valiyi ve diğer çalışanları memnun etmek için her ziyaretinde oldukça yüksek miktarlarda paralar harcamaktadır. Rus konsolosu Gherzi'nin etrafındaki insanlar arasındaki nüfuzu tartışılmazdır. Wagner, zalim ve diktatör olarak nitelediği Abdullah Paşa'nın bile Rus konsolosunu, sahip olduğu makamı koruyabilecek tek kişi olarak gördüğünün altını çizer.⁴⁰ Seyyahın izlenimlerinden, bölgede bulunan konsolosluklar arasında özellikle Karadeniz'de önemli bir güç olarak ortaya çıkan Rusya'nın diğer konsolosların önünde bir etki ve nüfuzla sahip olduğu anlaşılmaktadır. İngiltere'nin ise bölgede yaşayan Türkler ve diğer Rus karşıtı unsurlar için rahatlatıcı bir işlevi olduğu dikkat çekmektedir. Bu bağlamda, Anadolu'yu at sırtında gezerek bazı gözlem ve incelemelerde bulunan İngiliz seyyah Burnaby de Tokat'ı ziyareti esnasında kaymakamla yaptığı görüşme üzerinden Rus karşıtı olan Türklerin İngiltere'ye besledikleri yakınlığı şu şekilde aktarır:

*Peki, kraliçeniz neden bu insanların taleplerine cevap vermiyor? Sizin çıkarlarınızla bizim çıkarlarımız örtüşmektedir. Biz İstanbul'u kaybetmek istemiyoruz, çünkü bu bizim ölüm fermanımız olur. Karadeniz'de sadece Rus hâkimiyeti olması da sizin ölüm fermanınız olur. Zira Rus gemileri, burada tam bir güvenlik içinde konuşlanıp her an Karadeniz'i geçerek sizin Akdeniz'deki ticaretinizi sekteye uğratabilir.*⁴¹

Burnaby'nin dile getirdiği Rus karşıtlığı, Wagner'in de dikkatini çekmiştir. Dolayısıyla Wagner okuyucuya o dönem bölgede hangi konsolosların siyasi ve ekonomik olarak etkin olduğuna ilişkin bilgi sahibi olmasına yardımcı olacak birtakım bilgiler verdiği gibi bölgede cereyan eden Rusya-İngiltere mücadelesine de atıflar yapar. Seyyahın o dönem bölgede özellikle Rusya ve

³⁹ Kocabaşoğlu, a.g.e., s. 85-86.

⁴⁰ Wagner, a.g.e., s. 279.

⁴¹ Fred Burnaby, *On Horseback Through Asia Minor*, Vol.I, London: Sampson Low, Marston, Searle&Rivington,1877, s. 245.

İngiltere arasında cereyan eden nüfuz mücadelesini ayrıntılı bir şekilde değinerek şehirdeki siyasi atmosferi anlamamıza yardımcı olabilecek bilgiler verdiği görülmektedir. Öte yandan Wagner, kentte konsolosların himaye ettikleri gayrimüslimlerin nasıl savunuculuklarını yaptıklarını güvenilir bir kaynağa dayandırarak örneklendirir. O kentte yakın bir zamanda bir olay yaşandığını ve bu olayda yabancı bir tüccarın öldürülmesi üzerine vali Abdullah Paşa'nın olayın suçlularını nasıl cezalandırdığına değinir. Ayrıca Trabzon'da görev yapan İngiliz konsolos Stevens'in bu olayı ayrıntılı bir şekilde İstanbul'a rapor ettiğini ve hadisenin yakın takibe alındığını belirtir. Seyyah ayrıca kentte yaşanan başka bir hadiseyle ilgili olarak da İngiliz konsolosunun olaya nasıl müdahale etmeye çalıştığının altını çizer.⁴² Trabzon'daki konsolosların gayrimüslimlerin koruyucusu olarak görüldüğünden söz eden bir değer seyyah ise Bryce'dir. Seyyah kenti ziyareti esnasında şehirde kimi huzursuzlukların yaşandığına değinir ve Trabzon'da ikamet eden Avrupalı konsolosların gayrimüslimler tarafından rahatlatıcı unsurlar olarak görüldüğünün altını çizer.⁴³ Hem Wagner hem de Bryce tarafından aktarılan bilgiler, söz konusu dönemde İngiltere yahut Rusya gibi güçlü devletlerin kentin idari ve siyasi yaşamına nasıl müdahil olduklarını göstermesi açısından oldukça önemlidir. Aslında Tanzimat dönemi Osmanlı Devleti'nde görevli yabancı diplomatların Osmanlıların iç işlerine müdahaleleri konusunda önemli bir dönüm noktası olmuştur. Kapitülasyonlarla, Osmanlı ülkesinde ikamet etmekte olan konsoloslar, Tanzimat reformları sürecinde Osmanlı Devleti'nin iç işlerine açıkça müdahale etmişlerdir. Bu sebeple Osmanlı modernleşme tarihi, bir bakıma yabancı müdahalelere paralel gelişen, kendine özgü bir yeniden yapılanma tarihi olarak da değerlendirilebilir.⁴⁴ Bununla birlikte, süreç içerisinde konsoloslar ayrıcalıklı konumlarıyla, ticari olmaktan ziyade siyasi rolleri olan temsilciler oldular. Böylece 1870'lerden sonra⁴⁵ Osmanlı toprakları üzerinde Büyük Güçlerin artan rekabeti konsolosların siyasi rolünü daha da önemli hale getirdi.⁴⁶

Wagner'dan yaklaşık 6 yıl sonra bölgeye gelen Walpole, kentte bulunan

⁴² Wagner, *a.g.e.*, s. 282-283.

⁴³ James Bryce, *Transcaucasia and Ararat: Being Notes of A Vacation Tour in the Ottoman of 1871, London 1876*, s. 390.

⁴⁴ Erdönmez, *a.g.m.*, s. 92.

⁴⁵ 1877-78 Osmanlı-Rus Harbini müteakip imzalanan Berlin Antlaşması'nın 61. maddesi ile Kıbrıs Sözleşmesi'nin ilgili maddesi doğrultusunda Anadolu Ermenilerinin durumlarını sözde düzeltme ve onları Çerkez ve Kürtlere karşı korumak maksadıyla İngiliz Hükümeti Berlin Antlaşması'nın hemen akabinde Osmanlı topraklarının önemli noktalarında konuşlanmak üzere konsoloslar tayini kararı aldı. Bu karar alan sadece İngiliz Hükümeti değildi. Anadolu'nun bir başkasına kaptırmama duygusu, Rus Hükümeti'ni harekete geçirmiş ve bu maksatla Manastır'a konsolos olarak tayin edilen M. Maksimoff buradan alınarak Ekim 1878'de Diyarbakır'a konsolos olarak tayin edilmiştir bu konuda daha detaylı bilgi için bkz. Musa Şaşmaz, "İngiliz Yüzbaşı Stewart'ın Konya Konsolosluğu ve Adli Yönetime Dair Raporu (1879-1882)", *Türkiyat Araştırma Dergisi*, 11,2002, s.224.

⁴⁶ Funda Adıtatır, "İzmir İngiliz Başkonsolosluğunun Askeri İstihbarat Faaliyetleri (1878-1914)", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XXVI, S. 1, 2011, s. 3.

konsolosluklara dair ayrıntıya girmez. Seyyah, yalnızca Trabzon'a giriş yaptığında karantina altına alındığı için daha önce pek çok seyyahın karantinadan kurtulmak amacıyla yardım talep ettikleri İngiliz konsolosunun kendisine yardımcı olmasını ister. Walpole, karantinadan kurtulmak için görevlileri tehdit dahi ettiğini, fakat bunun bir fayda sağlamadığını söyler. O, konsolosu ancak Lord Palmerston'un adını vererek kendisine yardım etmesi konusunda ikna edebilmiştir.⁴⁷ Seyyahın, bölgeye gelen seyyah ve araştırmacılar açısından konsolosların karantina gibi durumlardan kendilerini yerel idarecilerle temasa geçerek kurtaran birer aracı olduklarını teyit eden bilgiler verdiği görülmektedir; çünkü eserin devamında Walpole, kentte bulunan nazik dostları sayesinde karantina sürecinin normalinden daha kısa sürdüğünü belirtir. Ayrıca ölen Avusturya konsolosu için inşa edilmiş ve oldukça hoş olan konsolosun evinde ikamet ettiği bilgisini aktarır.⁴⁸ Seyyahın da belirttiği gibi bölgeyi tanımayan ve kalacak yer konusunda sıkıntı yaşayanlar için konsolosluklar, bir anlamda ev sahipliği görevini üstlenmektedir. Ancak Walpole, kentte bulunan diğer konsolosluklara ve bunların yerel idarecilerle ve kendi aralarındaki ilişkinin nasıl olduğuna dair herhangi bir bilgi sunmaz.

19. yüzyılın ikinci yarısında bölgeye gelen Sandwith de mevcut durumdan ziyade konsoloslukların yörede hangi tarihlerde kurulmaya başladığına dair bilgiler aktarır. O, 1829 yılında imzalanan Edirne Antlaşması'ndan önce, Türk hükümetinin hiçbir yabancı gemiye Karadeniz'de dolaşma izni vermediğini ve bu nedenle yabancı temsilciliklerin Karadeniz'in liman kentlerinde olmadığını vurgular.⁴⁹ Ancak seyyahın bu konuda verdiği bilgiler gerçeklerle örtüşmemektedir; çünkü daha önce belirtildiği üzere, başta Rusya ve akabinde Fransa olmak üzere Edirne Antlaşması'nın çok öncesinde, bölgede söz konusu devletler konsolosluk ağlarını oluşturmaya başlamışlardı. Ayrıca Sandwith'e göre İngiltere, bu antlaşmanın sonrasında siyasi ve ekonomik çıkarlarını yakından takip etmek ve genişletmek amacıyla bölgede bir konsolosluk açmaya karar vermiştir.⁵⁰ Seyyah bize bu yabancı temsilciliklerin Osmanlı topraklarında ne kadar önemli ve etkin rol oynadığına ilişkin de bilgi verir. Ona göre bazı ya-

⁴⁷ F. Walpole, *The Ansyrri and the Assassins: With Travels in the Further East in 1850 to 1851, Including A Visit to Nineveh*, Vol. II, London: Richard Bentley, 1851, s. 218.

⁴⁸ Walpole, *a.g.e.*, s. 221. Yine 19. yüzyılın ilk yarısında kentte bulunan Ainsworth de benzer şekilde karantinadan kentte İngiliz konsolosu olarak görev yapan Suter'in yardımı ile kurtulduğunu belirtir. bkz. William Francis Ainsworth, *Travels and Researches in Asia Minor, Mesopotaima, Chaldea and Armenia*, Vol. II, London: John W. Parke, 1842, s. 397.

⁴⁹ H. Sandwith, *A Narrative of the Siege of Kars and of the Six Months' Resistance by The Turkish Garrison Under General Williams to the Russian Army*, London: John Murray, 1856, s. 19.

⁵⁰ 19. yüzyılın ikinci yarısında bölgeyi ziyaret eden Sandwith, 1829 yılında İzmir'de genç ve müteşebbis bir tüccar olan ve kendisinin bölgede bulunduğu dönemde ise Erzurum konsolosu olarak görev yapan Bay Brant'in eğer dar görüşlü ve yarı bağımsız hareket eden yöneticilerden kurtulduğu takdirde, Trabzon'un İngiltere için sunacağı ekonomik fırsatları gördüğünü ve bunu İngiltere'ye yazdığını söyler. O, İngiltere'nin kendisini 1830 yılında Trabzon'a konsolos yardımcısı olarak atadığı bilgisini verir bkz. Sandwith, *a.g.e.*, s. 20.

bancı devletlerin konsoloslarının sürekli olarak Bab-ı Ali'yi kendi ülkelerinin siyasi ve ekonomik menfaatlerine olacak şekilde şikâyetlerle sıkıştırdıklarını ve aslan payını kapmak için birbirleri ile rekabet ettiklerini vurgular.⁵¹ Seyyahın aktardığı bu bilgiler, yüzyılın ikinci yarısında konsolosların bölgenin siyasi ve idari hayatında, Osmanlı hukuk sistemi tarafından kendilerine verilen birtakım haklarla ne kadar etkin hale geldiklerini göstermesi açısından önemlidir.

1860 yılının Mart ayında İran'a giden Prusya elçilik heyetindeki görevi nedeni ile Trabzon'da bulunan Minutoli, gemiden gördüğü Avrupa devletlerine ait konsolosluk binalarının önünde, her bir devletin bayrağının dalgalandığını söyler. Kendi devletine ait olan ve üzerinde kartal bulunan Prusya Devleti'nin bayrağı tarafından karşılanmanın kendisi açısından gurur verici olduğunu belirtir.⁵² Ayrıca, kentte bulunduğu süre zarfında, yabancı devletlerin konsoloslarının ve görevlilerinin kendileri için vermiş oldukları davetlerin ve nezaket ziyaretlerinin de, kendilerini oldukça memnun ettiğinin altını çizer.⁵³ Öyle anlaşılıyor ki, yabancı seyyahların kente ayak bastıkları andan itibaren bu yabancı temsilcilikler, özellikle gelen üst düzey konukları gerektiği gibi ağırlama konusunda özel bir ihtimam göstermektedir. Devam eden satırlarda seyyah, Trabzon'da bulunan birkaç önemli konsolostan biri olan İran konsolosu ile ilgili de bilgi verir. O, İran konsolosu Hüseyin Mirza ile karşılıklı ziyaretler yaptığını ve İran'a gitmeden önce böyle birini tanımanın kendisi için ilginç olduğunu belirtir. Minutoli'ye göre İran, kendisi için taşıdığı ekonomik değer farkında olduğu için, kentte bir konsolosluk açmıştır. Bu konsolosluk oldukça faaldir; bu nedenle konsolosun başını dahi kaşıyacak vakti yoktur. Oldukça cana yakın ve sevimli biri olan Mirza Bey, geleneksel İran kıyafetleri giymektedir. İki yeğeni kendisine konsolosluk işlerinde yardımcı olmaktaydı. İran konsolosluk binası mimari olarak tam bir doğu üslubu ile inşa edilmiş ve uzaklardan, üzerinde aslan ve kılıç bulunan İran bayrağı kolayca seçilmektedir.⁵⁴

Deyrolle ise sadece konsoloslukların yeni Erzurum yolunun başlangıcı olan Gâvur Meydanı'nda bulunduğu bilgisini vermekle yetinir ve bunun dışında bu konsolosluklara ilişkin başka bir bilgi aktarmaz.⁵⁵ Barkley de benzer şekilde, Trabzon'da kentin doğu kısmında birkaç tane iyi ev olduğunu ve bunlardan birinin eski İngiliz konsolosu Palgrave'in ikametgâhı olduğunu belirtir.⁵⁶ Bryce, Trabzon'a geldiğinde gezi notlarında fazla ayrıntıya girmemesine rağmen, bölgedeki yabancı devlet konsolosların varlıklarının Osmanlı vatan-

⁵¹ Sandwith, *a.g.e.*, s. 24.

⁵² İlhan Pınar (der. ve çev.), *19. Yüzyıl Anadolu Şehirleri Manisa, Edirne, Kütahya, Ankara, İstanbul, Trabzon, Antalya, Diyarbakır, Konya, İzmir*, İzmir: Akademi Kitapevi, 1998, s. 107.

⁵³ Pınar, *19. Yüzyıl Anadolu Şehirleri*, s. 108.

⁵⁴ Pınar, *19. Yüzyıl Anadolu Şehirleri*, s. 111-112.

⁵⁵ Theophile Deyrolle, *1869'da Trabzon'dan Erzurum'a*, (çev.), Reşat Ekrem Koçu, İstanbul: Çığır Kitapevi, (tarihsiz), s. 10.

⁵⁶ Henry C. Barkley, *A Ride Through Asia Minor and Armenia*, London: John Murray, 1891, s.347.

daşı olan Hıristiyan nüfus için rahatlatıcı ve güven verici unsurlar olduğunun altını çizer.⁵⁷ Bu durum himaye sistemi yolu ile yörede görev yapan konsolosların icra ettikleri diğer görevlerinin yanında kentin sosyo-ekonomik dokusu üzerinde birtakım dengesizlikler yaratarak gayrimüslim vatandaşları kendi ülkelerinin çıkarları doğrultusunda kullanmaları ile ilişkilidir. Zira Tanzimat'la birlikte gayrimüslimlere yeni hakların verilmesi ve bu şekilde Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünün korunması amaçlansa da Himaye sistemi vasıtasıyla 19. yüzyılda devletin sosyal yapısı üzerinde belirgin değişiklikler ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda Avrupa devletlerinin Osmanlı toplumunun bütünlüğüne yönelik yapmış oldukları birtakım siyasi faaliyetler toplumun sosyal yapısı üzerinde kimi önemli değişiklikler ortaya çıktı. Şöyle ki, *Himaye* (the Protégé system) sistemi çerçevesinde Osmanlı Devleti'ndeki tüm elçilikler hükümetten her bir elçi değişiminde yeniden pek çok berat elde etmekteydi. Bu beratlar onlara sadece kendi hizmetkârları için verilmiş olmasına rağmen, bazı elçiler bunu kötüye kullanarak bu beratları zengin Rum, Ermeni, Yahudi reayaya satmaya başladı.⁵⁸ Dolayısıyla himaye sistemi Avrupalıların elinde önemli bir silaha dönüşmüş oldu. Böylece bu uygulama *beratlı* adı verilen özel ayrıcalıklı bir sınıf yaratarak bu sınıfa dâhil olanlara ticari işlemlerde vergi muafiyeti ve ayrıcalıklı muamele gibi bazı haklar tanıdı. Bu şekilde, ülkenin önemli ticari merkezlerinde çok sayıda yerli gayrimüslim Avrupalı güçlerin himayesi altına girmiş oldu.⁵⁹ 19. yüzyılda ekonomik bakımdan önemli bir sıçrama yapan Trabzon'da da Himaye sistemi kentin sosyal yapısı üzerinde bazı olumsuz etkiler yaratmıştır. Turgay, Trabzon'da gayrimüslimlerin aldığı beratlarla, özellikle ticari alanda Müslümanlarla olan rekabetlerinde daha avantajlı duruma geçmelerinin zaman içerisinde Müslüman gurupların tepkisini çektiğini, 1869 yılında bu tür suiistimaller kontrol altına alınmasına rağmen Müslümanlar arasında huzursuzluk tohumlarının çoktan ekildiğine vurgu yapar.⁶⁰ Himaye konusunda özellikle Rusya ve İngiltere arasında önemli bir çekişme yaşanmaktaydı. Trabzon'da bulunan Rus ve İngiliz konsolosları himayeleri altındakilerin sayısını arttırmak için kıyasıya bir mücadele içindeydiler ve sürekli olarak birbirlerinin faaliyetlerini rapor etmekteydiler. Örneğin Trabzon'da İngiliz konsoloslu olarak görev yapan Stevens 9 Ekim 1858 tarihli bir raporunda, "Son iki yahut üç ay içerisinde Rusya himayesi altına girenlerin sayısını vermek güç olsa da bunların sayısının 200 kadar olduğu söylenebilir. Ayrıca birkaç istisna dışında bunların hemen hepsi Hıristiyan cemaate mensuptur" der.⁶¹ Fakat bölgeye ge-

⁵⁷ James Bryce, *Transcaucasia and Ararat: Being Notes of a Vacation Tour in the Autumn of 1876*, London: Elibron Classics, 1877, s. 366.

⁵⁸ İbrahim Serbestoğlu, "Zorunlu Bir Modernleşme Örneği Olarak Osmanlı Tabiiyet Kanunu, *OTAM*, 29, 2011, s. 199.

⁵⁹ Turgay, "Trade and Merchants in Nineteenth Century Trabzon: Elements of Ethnic Conflict", *Christians and Jews in the Ottoman Empire*, (ed.) B. Braude-B. Lewis, New York 1982, s. 297.

⁶⁰ Turgay, "Trade and Merchants...", s. 297.

⁶¹ Anthony Bryer, "The Crypto-Christians of the Pontos and Consul William Gifford Palgrave of

len seyyah ve araştırmacılar tarafından konsoloslar gayrimüslimleri himaye eden ve koruyan kurumlar olarak anlatılsa da Palgrave gibi kentteki sosyal yapı üzerinde dikkatli gözlemler yapanların bu konuda daha nesnel bilgiler verdikleri dikkat çekmektedir. Örneğin, Palgrave yaygın olan görüşün aksine, gayrimüslimlerin Müslümanlara oranla daha fazla korunduklarını ve şikâyetlerini iletebilecekleri daha fazla merci bulduklarını ve gayrimüslimlerin haksız taleplerde bulduklarının altını çizer. Bu bağlamda, kentte İngiliz konsolosluğunu yapan Palgrave, gayrimüslimlerin Trabzo'nun sosyo-ekonomik yaşamı içinde hangi konumda yer aldıklarına, servetlerini nasıl elde ettiklerine ve kentin sosyal yapısı içinde nasıl bir dengesizliğe sebebiyet verdiklerine dair oldukça önemli bilgiler aktarır.⁶²

Yüzyılın sonların doğru Trabzon'u ziyaret eden Hodgetts, kenti ziyaretleri esnasında İngiliz konsolosluğunu yapan Longworth'ün⁶³ konuklarını rahat ettirmek için elinden gelen her şeyi yaptığını ve kendilerini şehirde bulunan diğer konsoloslarla da tanıştırdığını söyler. Ona göre şehirde Rusya, Avusturya, Macaristan, İtalya ve Fransız konsoloslukları dışında bir de İran konsolosluğu bulunmaktadır. Ancak İran konsolosluğunu yapan bu kişi, kendilerini evinde Batılı konsolosların yaptığı gibi ağırlamamıştır.⁶⁴ Bununla birlikte, Hodgetts bize şehrin üst sosyal tabakasını teşkil eden bu konsolosların yaşantısı hakkında da bazı bilgiler verir:

*Haftanın bir günü konsolosların evinin birinde diğer konsoloslar eşleriyle birlikte bir araya gelir. Bu olağan toplantılarda kâğıt oyunları onları rahatlatan tek şeydir. Ancak akşamları yahut öğleden sonraları sık aralıklarla muhteşem doğuya özgü kıyafetler içinde hizmetçiler içlerinde muhteşem lezzetlerin olduğu tepsilerle servis yaparlar. Bana göre, bu güzel saatleri ziyan eden oldukça sıkıcı ve monoton bir zaman geçirme biçimidir.*⁶⁵

Seyyah, bu konsoloslar arasında özellikle Rus konsolosunun oldukça hoş biri olduğunu belirtir. O, nezaket ziyareti yapan her bir konsolosun diğer ülke konsolosluklarının yaptıkları entrikalar konusunda kendisine bilgi verdiğini ve bunun sadece birkaç aile ile sınırlı olan oldukça dar bir sosyal çevre için olağan olduğunun altını çizer. Böylelikle Hodgetts, diğer seyyahlardan farklı olarak kentte bulunan konsolosların birbirleri ile olan sosyal ilişkileri ve nasıl

Trebizonde", *Peoples and Settlement in Anatolia and the Caucasus, 800-1900*, XVII Kısım, London: Varioum Reprints, 1998, s.50.

⁶² Yılmaz, *a.g.t.*, s.151.

⁶³ İngiliz konsolosluğunu Longworth'ün Trabzon kentindeki faaliyetleri be dair daha detaylı bilgi için bkz. Ahmet Halaçoğlu, "İngiliz Konsolosluğunu Longworth'e Göre Trabzon Vilayeti (1892-1898)", *Bellekten*, LXVII, 250, Ankara 2003, s.881-909.

⁶⁴ E. A. Brayley, Hodgetts, *Round About Armenia: The Record of a Journey Across the Balkans Through Turkey, The Caucasus, and the Persia in 1895*, London: St. Dunstan's House, 1896, s.32.

⁶⁵ Hodgetts, *a.g.e.*, s.32-33.

zaman geçirdiklerini anlamamıza yardımcı olabilecek bilgiler aktarmaktadır. Eserinin devam eden sayfalarında Rus konsolosunun bölge ile ilgili kendisine verdiği bilgileri aktarır. Rus konsolosu seyyaha yaklaşık 2000 Rus gemisinin Trabzon Limanı'na girdiğini ve gemi ticaretinin neredeyse tamamının kaçakçılarının elinde olduğunu söyler.⁶⁶ Dolayısıyla bu konsolosluk sisteminin, bölgede ticari ve ekonomik işlevlerinin yanı sıra, kendi uyruklarının ya da himayesi altında bulunan vatandaşların çıkarlarının korunması ve birtakım siyasal işlevlerin yerine getirilmesi şeklindeki gelişmesini 19. yüzyılın sonuna kadar sürdürdüğü görülür.⁶⁷ Dolayısıyla seyyahın aktardığı bilgiler, bilinen faaliyetlerin yanında konsolosların 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin siyasi, adli ve idari yaşamına nasıl müdahale eden bir nitelik kazandıklarını ortaya koymasından önemlidir. Seyyah, aynı zamanda konsolosun, kendisine Trabzon üzerinden oldukça büyük miktarlarda silah kaçakçılığı yapıldığı bilgisini verdiğini söyler.⁶⁸ Seyyahın izlenimlerinden, bölgede bulunan konsoloslarla yakın temasa geçtiği ve bölgeye ilişkin kimi bilgiler elde etmeye çalıştığı anlaşılmaktadır. Bu yönüyle Osmanlı topraklarına seyahat eden seyyah ve araştırmacılar açısından, konsolosların önemli bilgi kaynağı işlevi üstlendikleri söylenebilir. Ayrıca, Trabzon'un söz konusu dönem açısından konsolosluk bakımından bölgenin en önemli kenti olduğu ve özellikle Rus-İngiliz rekabetinin, konsolosluk yapısına damgasını vurduğu söylenebilir.

4. Sonuç

Tarihsel kökleri antik dönemlere kadar uzandığı bilinen konsolosluklar ilk olarak Osmanlı topraklarında ticareti geliştirmek ve teşvik etmek amaçlı olarak ortaya çıkar. Ancak tarihsel süreç içerisinde Osmanlı Devleti'nde meydana gelen askeri, siyasi, idari ve ekonomik gelişmelere koşut olarak, diplomatik ve ticari görevlerinin yanı sıra farklı alanlarda da etkin olmaya başlarlar. Özellikle 18. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı Devleti'nin Rusya ile 1774 yılında imzaladığı Küçük Kaynarca Antlaşması ile Karadeniz'i Rus gemilerine açması bir dönüm noktası teşkil etmiş, 19. yüzyılda yaşanan kimi siyasi gelişmeler ise Osmanlı Devleti'nin elini Batılı güçler karşısında daha da zayıflatmıştır.

19. yüzyılda Karadeniz'in uluslararası ticarete açılması kenti bir anda Batılı devletler için ekonomik bakımdan bir cazibe merkezi haline getirmiştir. Bölgedeki gelişmeleri yakından takip eden Fransa 1803'te, Rusya ise 1806 yılında Trabzon'da birer konsolosluk açmıştır. Belgelere yansıdığı kadarıyla şehirdeki üçüncü konsolosluğun Sardunya konsolosluğu olduğu görülmektedir. Bir diğer önemli güç olan İngiltere ise kentte 1830 yılında bir konsolosluk

⁶⁶ Hodgetts, *a.g.e.*, s.33-34.

⁶⁷ Kocabaşoğlu, *a.g.e.*, s.148.

⁶⁸ Hodgetts, *a.g.e.*, s.33-34.

açmış ve birbirleriyle askeri, siyasi ve ekonomik bir rekabet içine girmişlerdir. Ancak Tanzimat ve ardından devam eden süreçte bu kurumlar, Osmanlı Devleti'nin idari ve adli işlerine müdahale eder bir nitelik kazanmıştır. Bu durum, 19. yüzyılda bölgeye gelen seyyah ve araştırmacıların gezi notlarından da açıkça anlaşılmaktadır. Rusya ve İngiltere arasında bölgede yaşanan siyasi ve ekonomik rekabet ve Rusya'nın Karadeniz'de her geçen gün büyüyen bir güç olmasına koşut olarak Rus konsolosluğunun kentin idari ve siyasi yaşamında sahip olduğu nüfuzun, diğer konsolosluklara nazaran daha fazla olduğu anlaşılmaktadır.

Trabzon'daki konsoloslukların, siyasi ve ekonomik işlevler yanında, kenti ziyaret eden seyyah ve araştırmacılar için onlara kalacak yer sağlama, kentin idarecileri ile görüşme olanağı hazırlama veya dilini ve kültürünü bilmedikleri bir şehirde karşılaştıkları sorunları çözme gibi her türlü sosyal hizmeti veren kurumlar olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca, Osmanlıdaki himaye sistemini olabildiğince kendi lehlerine kullanan konsoloslukların ve konsolosların, Trabzon'da yaşayan gayrimüslimler için güven verici ve rahatlatıcı bir nitelik taşıdığı söylenebilir. Bu gayrimüslimler, konsoloslukları, başları her sıkıştığında, vatandaşı oldukları Osmanlı Devleti'ni şikâyet edecek bir merci olarak görmüşlerdir. Bu durumun, kentin sosyo-ekonomik yaşamı üzerinde yer yer dengesizlik yarattığı, Müslümanlarla gayrimüslim guruplar arasına nifak tohumları ektiği anlaşılmaktadır. Yer yer gayrimüslim tebaa şikâyetlerini konsolosluklara iletse de konsolosların, dar bir bürokratik çevreye sıkıştıkları ve halkla ilişkilerinin sınırlı olduğunun altını çizmek gerekir.

Abstract

The Consulates In Trebizond According To The Foreigners in the Second Half of the 19th Century

The history of the consulates in the Ottoman Empire goes back to the ancient times emerged because to the developments in the maritime trade in the 15th century. During the process when some capitulations were given to the foreign countries to encourage and develop the trade, they were also granted to open a consulate in the Ottoman lands. Within this context, for instance, Russians managed to have the right of the free cruise in the Black Sea with the treaty of Küçük Kaynarca in 1774 and successively some powerful foreign countries such as Austria, England and France managed to get the similar privileges as well. Especially, Russia and France could foresee the economic appeal of Trebizond and opened their consulate networks much earlier than England. However, the opening of the Black Sea ports to the trade of the foreign ships with the treaty of Adrianople in 1829 and the revival of the old transportation route with Iran made the town an important place for the international trade. Thus the countries which carried out trade with the region opened the consulates in the town so as to preserve the political and economic interests of their own country. The increasing appeal of the town also led to the increase in the number of the Western travellers and researchers who visited it. The consulates were the institutions with which most of the Western travellers and researchers got into contact. This study is based on some of the observations and researches of the Western travellers and researchers who had visited Trebizond in the second half of the 19th century regarding the consulates in the town. Using these travelogues, the purpose of this study is to try to understand the effects of these consulates in Trebizond, which is one of the most important towns of the Ottoman provinces, upon its political, administrative, social and economic life and thus make some contributions to this field.

Keywords: Consulate, Trebizond, Western traveller and researcher, the political and administrative structure, the socio-economic life

KAYNAKÇA

ADITATAR, Funda, "İzmir İngiliz Başkonsolosluğunun Askeri İstihbarat Faaliyetleri (1878-1914)", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XXVI, S. 1, 2011, s.1-31.

AINSWORTH, William Francis, *Travels and Researchers in Asia Minor, Mesopotaima, Chaldea and Armenia*, Vol.II, London: John W. Parker, 1842.

BARKLEY, Henry C., *A Ride Through Asia Minor and Armenia*, London: John Murray, 1891.

BRANT, James, "Journey Through A Part of Armenia and Asia Minor in the Year 1835", *JRGS*, 6, 1836, s. 187-223.

BRYCE, James, *Transcaucasia and Ararat: Being Notes of a Vacation Tour in the Autumn of 1876*, London: Elibron Classics, 1877.

BRYER, Anthony, "The Crypto-Christians of the Pontos and Consul William

Gifford Palgrave of Trebizonde", *Peoples and Settlement in Anatolia and the Caucasus, 800-1900*, XVII, Kısım, London: Varioum Reprints, 1998, s.13-68.

BURNABY, Fred, *On Horseback Through Asia Minor*, Vol.I, London: Sampson Low, Marston, Searle&Rivington, 1877.

DAVISON, Roderic, "Russian Skill and Turkish Imbelicity: The Treaty of Kuchuk Kainardji Reconsidered", *Slavic Review*, C.35, S.2, 1976, s.463-483.

DEMİRÇİOĞLU, İsmail H., "Alfred Billiotti'nin Raporuna Göre 19. Yüzyılın İkinci Yarısında Trabzon'daki Konsolosların Yıllık Gelirleri", *Atatürk Dergisi*, C.4, s. 95-105.

DEYROLLE, Theophile, *1869'da Trabzon'dan Erzurum'a*, Reşat Ekrem Koçu (çev.), İstanbul: Çığır Kitapevi (tarihsiz).

ERDÖNMEZ, Celâl, "Tanzimat Devrinde İngiltere Konsoloslarının Kıbrıs'taki Faaliyetleri (1839-1856)", *Bilgi*, S.58, s. 91-118.

FONTAINER, V., *Voyages en Orient, entrepris par ordre du gouvernement français del'année 1821 à l'année 1829*, Paris: Librairie Universelle, 1829.

_____, *Voyages en Orient, entrepris par ordre du gouvernement français de 1830 à 1833, de uxième voyage en Anatolie, 1834 à 1833*, Paris: Librairie de Dumont, 1834.

_____, *Doğuya Seyahat Bir Fransız Konsolosunun Gözüyle 1830'ların Trabzon'undan Siyaset ve Toplum*, (çev.) Özgür Yılmaz, İstanbul: Heyamola Yayınları, 2015.

GÖKBİLGİN, M. T., "Konsolos", İ.A., C.6, İstanbul 1985, s.836-840.

FALAMERAYER, J. P., *Doğu'dan Fragmanlar*, (çev.) Hüseyin Salihoğlu, Ankara: İmge Kitapevi, 2002.

HALAÇOĞLU, Ahmet, "İngiliz Konsolosu Longworht'e Göre Trabzon Vilayeti (1892-1898)", *Bellekten*, LXVII, 250, 2003, s. 881-909.

HERODOTUS, *The History of Heredotus*, (ed.) Manuel Komroff, (çev.) George Rawlinson, New York: Tudor, 1928.

HODGETTS, E. A. Brayley, *Round About Armenia: The Record of a Journey Across the Balkans Through Turkey, The Caucasus, and the Persia in 1895*, London: St. Dunstan's House, 1896.

İNALCIK, Halil, "İmtiyâzât", *D.İ.A*, C. XXII. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000, s. 242-252.

KINLI, Onur, *19.Yüzyılda Amerika Birleşik Devletleri'nin İzmir'deki Konsolosluk Faaliyetleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2009.

KOCABAŞOĞLU, Uygur, *Majestelerinin Konsolosları İngiliz Belgelerine Göre*

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki İngiliz Konsoloslukları (1580-1900), İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.

KOCABAŞOĞLU, Uygur, "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında İngiliz Konsolosluklarının Siyasal Etkinlikleri", (içinde) *Çağdaş Türk Diplomasisi 200 Yıllık Süreç*, Ankara: TTK, 1999, s.179-187.

KÜTÜKOĞLU, "XIX Yüzyılda Trabzon Ticareti", *Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Bildirileri (Ekim 1986)*, Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, 1988, s. 97-133.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat, "Ahidnâmeler ve Ticaret Muâhedeleri", *Osmanlı*, C. III. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları 1999, s. 329-341.

MEEKER, Michael E., *İmparatorluktan Gelen Bir Ulus Türk Modernitesi ve Doğu Karadeniz'de Osmanlı Mirası*, (çev.) Tutku Vardağlı, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005.

PALGRAVE, William Gifford, "A Tour North-Eastern Anatolia", *Proceeding of the Royal Geographical Society*, 16, 1872, s. 222-224.

PINAR, İlhan (der. ve çev.), *19. Yüzyıl Anadolu Şehirleri Manisa, Edirne, Kütahya, Ankara, İstanbul, Trabzon, Antalya, Diyarbakır, Konya, İzmir*: İzmir: Akademi Kitapevi, 1998.

SANDWITH, H., *A Narrative of the Siege of Kars and of the Six Months' Resistance by The Turkish Garrison Under General Williams to the Russian Army*, London: John Murray, 1856.

SERBESTOĞLU, İbrahim, "Zorunlu Bir Modernleşme Örneği Olarak Osmanlı Tabiiyet Kanunu", *OTAM*, 29, 201, s. 193-214.

ŞAŞMAZ, Musa "İngiliz Yüzbaşı Stewart'ın Konya Konsolosluğu ve Adli Yönetime Dair Raporu (1879-1882)", *Türkiyat Araştırma Dergisi*, 11, 2002, s. 223-238.

TURGAY, A. Üner, "Trade and Merchants in Nineteenth Century Trabzon: Elements of Ethnic Conflict", *Christians and Jews in the Ottoman Empire*, (ed.) B. Braude-B. Lewis, New York 1982, s. 287-318,

_____, "Trabzon", *Doğu Akdeniz'de Liman Kentleri*, (çev.) Gül Çağalı Güven, (ed.) Ç. Keyder, Y. E. Özveren, D. Quatert, İstanbul 1994, s. 45-73.

WAGNER, Moritz, *Travels in Persia, Georgia, and Koordistan, With Sketches of and the Caucasus*, Vol.II, London: Hurst and Blackett Publishers, 1856.

WALPOLE, F., *The Ansayrii and the Assassins: With Travels in the Further East in 1850 to 1851, Including A Visit to Nineveh*, Vol.II, London: Richard Bentley, 1851.

YERASIMOS, Stefanos, "19. Yüzyılda Trabzon Rum Cemaati", *Bir Tutkudur Trabzon*, (çev.) İsmet Akça-Didem Danış, (haz.) İ. G. Kayaoğlu, Ö. Ciravoğlu, C.

Akalın, İstanbul 1997, s. 281-303.

YILMAZ, Özgür, Batılı Seyyahlara Göre Trabzon, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon 2006.

_____, "Karadeniz'in Uluslararası Ticarete Açılması ve Trabzon", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2 (7), 2009, s. 359-382.

_____, "Samsun'da Fransız Konsolosluğu'nun Kurulması ve Fransız Arşiv Belgelerine Göre Şehrin Durumu (1840-1870)", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S. 16, Bahar 2014, s. 57-87.

_____, "Victor Fontanier'in Trabzon Konsolosluğu (1830-1832)", *OTAM*, 35/ Bahar 2014, s. 153-195.

_____, "Sinop Fransız Konsolosu Pascal Fourcade'in 1806 Yılı Amasya, Lâdik ve Vezirköprü Ziyaretleri, III. Uluslararası geçmişten Günümüze Merzifon ve Amasya Yöresi Sempozyumu Bildiri Kitabı (08-10 Ekim 2015), Ankara: Edge Yayıncılık, 2015, s. 149-166.

_____, "Trabzon'da Fransız Varlığının İlk Dönemleri: Pierre Jarôme Dupré'nin Trabzon Konsolosluğu (1803-1820)", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 21, 2016, s. 87-120.

| KİTABIYAT |